DOI: 10.59277/PL.2025.28.16

TEORIA SOFISMELOR ÎN LOGICA INFORMALĂ

MARIUS DOBRE

Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru”,
Academia Română

FALLACY THEORY IN INFORMAL LOGIC

Abstract. In what follows, we will present and analyze the issues related to the theory of logical errors most frequently encountered in works on informal logic. The chapters of the article will include: first, the causes of faulty reasoning; second, the question of the actual existence of fallacies; third, the question of the existence of fallacies as argumentation schemes; after which we will present a list of the most frequently discussed sophistical arguments that can also be recovered as valid arguments in everyday reasoning.

Keywords: fallacy theory, the causes of faulty reasoning, formal and informal errors, argumentation schemes

1. IMPORTANȚA TEORIEI SOFISMELOR ÎN LOGICA INFORMALĂ

Este rar să vezi în logică în general o asemenea preocupare constantă, intensă și largă pentru problema sofismelor, așa cum este în logica informală. Sunt multe alte probleme sau teme de discuție din domeniu care te copleșesc prin acribia cu care sunt tratate; așa este, de exemplu, și preocuparea pentru problema relevanței premiselor în argumentare, care se transformă într-o autentică filosofie a premiselor. Dar chestiunea sofismelor capătă într-adevăr o dimensiune mult diferită de perspectivele de dinainte, prezente îndeosebi în manualele de logică tradițională. Sofismele nu mai sunt tratate fugitiv, într-un capitol spre finalul unei cărți, ci au consacrate capitole mai multe și mai largi, uneori sunt chiar lucrări întregi dedicate expunerii și exemplificării argumentelor falacioase[1]. Ba, mai mult, este de menționat că există cărți întregi dedicate unor singure erori de logică[2]. Dar această atenție deosebită acordată erorilor de logică este absolut normală pentru logica informală, întrucât majoritatea erorilor sunt... non-formale, adică ele privesc conținutul argumentului (ceea ce interesează de fapt în logica informală) și nu forma lui.

[1] Ralph H. Johnson, *The Rise of Informal Logic. Essays on Argumentation, Critical Thinking, Reasoning and Politics*, în *Windsor Studies in Argumentation*, vol. 2, 2014, p. 24.

[2] De pildă, Douglas Walton, *Appeal to Pity*, State University of New York Press, 1997; Douglas Walton, *Scare Tactics. Arguments that Appeal to Fear and Threats*, Springer-Science+Business Media, B.V., Argumentation Library, volume 3, 2000.

Modelul aristotelic, tradițional, de tratare și clasificare a erorilor este „depășit” treptat, pretinde logica informală, uneori fără justificare, dar cu oarecare acoperire în inovație. În cel puțin cinci puncte s-a făcut reformă, după opinia lui Ralph Johnson[3]:

a. Deși pare un „punct minor”, etichetele latine au fost traduse sau înlocuite cu unele mai „descriptive”; această mică reformă exprimă eliberarea de trecut și relevă noile „preocupări practice”.
b. Anumite distincții, precum cea dintre echivocație, amfibolie și accent, au fost suprimate. Aici, „ideea pare să nu fie de a acoperi toate subdiviziunile posibile teoretic, ci de a înțelege ideea centrală care poate lumina evaluarea concretă a argumentelor”.
c. Unele argumente falacioase din „lista primei generații” (precum apelul la forță, accidentul, compoziția, diviziunea) au fost aproape abandonate, întrucât „în unele cazuri, erorile aparțineau unei tradiții de dezbatere acum dispărute”, în altele par să fi fost „restricționate de anumite contexte academice sau artificiale”.
d. În alte situații, tratarea unor erori a fost extinsă. De exemplu, falsa cauză, întrebarea complexă sau apelul la autoritate fac obiectul unor cercetări mai ample.
e. Au apărut pe lista erorilor unele complet noi, în funcție de credințele și atitudinile argumentative din prezent, cum ar fi eroarea statistică, stereotipia, jumătatea de adevăr etc.

Din cele arătate mai sus, rezultă că există inovație în logica informală în problema sofismelor, prin selecția lor, prin reclasificarea lor, prin formularea unor noi erori logice sau prin reformularea unora mai vechi[4]. Dar, după cum vom vedea în continuare, cele cinci puncte de reformă nu sunt însă „respectate” universal în logica informală, așa cum pretinde Johnson.

În „noul val al logicii informale”, mai arată Johnson, erorile nu mai sunt redate mecanic după texte clasice, ci sunt folosite ca mijloace de a dezvolta abilitățile practice de argumentare[5], deci nu mai reprezintă partea „negativă” a logicii. În acest sens, un alt autor, John Woods, arată că importanța studierii teoriei sofismelor reiese din formarea unor abilități precum[6]:

„• capacitatea de a vedea semnificația decurgerii lucrurilor și, în special, capacitatea de a trage concluzii.
• capacitatea de a generaliza din exemple pozitive.
• capacitatea de a face inducții primitive.
• dobândirea unei rutine a cooperării epistemice; în special, a ști când să ne bazăm pe spusele celorlalți.

[3] Ralph H. Johnson, *The Rise of Informal Logic. Essays on Argumentation, Critical Thinking, Reasoning and Politics*, ed. cit., pp. 23–24.

[4] *Ibidem*, p. 22.

[5] *Ibidem*, p. 22.

[6] John Woods, *The Death of Argument. Fallacies in Agent Based Reasoning*, Dordrecht, Springer-Science+Business Media, B.V., 2004, p. 8.

- capacitatea de a genera (nu doar de a primi) informații.
- dobândirea unor mijloace de a discerne ambiguitățile.
- dobândirea unei protecții de tip cost-beneficiu în interesul propriu, inclusiv măsuri pentru soluționarea conflictelor."

Așa cum am mai spus și în altă parte[7], relativ la teoria sofismelor, deschizător de drumuri în era contemporană este, pentru logica informală, Charles Hamblin, care oferă o „listă tradițională" a erorilor[8]: echivocația, amfibolia, compoziția și diviziunea, accentul, figura de stil, accidentul, *secundum quid*, *ignoratio elenchi*, *petitio principii*, afirmarea consecventului, falsa cauză, întrebarea complexă, *ad hominem*, *ad verecundiam*, *ad misericordiam*, *ad ignorantiam*, *ad baculum*, *ad populum*, generalizarea pripită. De notat că Hamblin este un fel de precursor al logicii informale, al cărei „act de naștere" este datat cu vreo 7–8 ani după apariția cărții acestuia despre erorile de logică.

Repetăm, tratarea erorilor de logică ocupă un loc privilegiat în logica informală, al cărei scop în acest sens nu este doar de a detecta erorile în argumentare, ci și de a analiza aceste erori în vederea îmbunătățirii argumentării. Limitele între argumentele „bune" și cele greșite nu sunt rigide, există zone gri unde argumentele sunt judecate după standarde sau norme care le clasează drept argumente bune, argumente mai puțin bune, deschise la critică sau greșite[9], după cum se va vedea și în acest scurt excurs al nostru. În majoritatea lucrărilor de logică informală, sunt tratate mai multe tipuri de erori de logică, în capitole special dedicate sau în continuarea capitolelor dedicate unui tip sau altul de argumente. În funcție de autor, genurile de erori logice informale păstrează vechile denumiri sau primesc unele noi: de pildă, într-un loc se discută despre erori de diversiune, erori legate de limbaj și înțeles, erori de intimidare[10]; în altă parte, despre argumente împotriva persoanei, echivocație, erori retorice, erori legate de dialog, erori legate de autoritate[11]; nu lipsesc desigur nici erorile legate de cauzalitate sau de slabă gestionare a generalizării.

Vom face în cele ce urmează o prezentare și o analiză a problemelor legate de teoria erorilor logice întâlnite mai des în lucrările de logică informală. Nu vom discuta despre erorile formale, mai rar tratate în domeniu (erorile în logica formal-deductivă sunt legate de validitate, cum ar fi negarea antecedentului sau afirmarea consecventului). Nu vom încerca nici să oferim o listă bogată a erorilor logice informale, mai ales că lista poate conține câteva sute de titluri, ci ne vom mărgini a prezenta și comenta câteva probleme ivite în lucrările de logică informală cu privire la erori. Și, desigur, vom recapitula/ reaminti unele probleme foarte bine cunoscute în logică, dar fără de care nu putem avea tabloul complet pentru logica informală.

---

[7] Marius Dobre, „Probleme și concepte în logica informală", în *Probleme de logică*, vol. XXV, București, Editura Academiei Române, 2022, pp. 191–192.

[8] C.L. Hamblin, *Fallacies*, London, Methuen & Co. ltd., 1970, pp. 13–47.

[9] Douglas Walton, *Informal Fallacies. Toward a Theory of Argument Criticism*, Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 1987, p. 1.

[10] Ralph Johnson, Anthony Blair, *Logical Self-Defense*, New York, Mac Graw-Hill, Inc., 1994, pp. 63–180.

[11] Vezi Douglas Walton, *Informal Fallacies. Toward a Theory of Argument Criticism*.

2. CAUZELE RAȚIONĂRII GREȘITE

Din capul locului trebuie spus că sofismele, în calitate de erori de raționare comise cu bună știință, au sorgintea în dorința celor ce le emit de a manipula auditoriul. În cazul paralogismelor, erorile de raționare comise fără intenție, trebuie căutate alte cauze, motive pentru care cineva greșește în argumentare (de obicei, sunt indicați factori emoționali sau aderarea „oarbă" la anumite idei sau teorii; tot pe linie psihologică, gândirea dezideravă – *wishful thinking* – este de asemenea invocată pentru greșelile de logică). În sens larg, însă, termenul de sofism a intrat în gândirea comună cu înțelesul de eroare de logică în general și poate fi folosit drept sinonim.

Desigur, a face o listă exhaustivă a cauzelor raționării greșite este o iluzie. Cu toate acestea, unii autori au abordat problema, identificând câteva cauze ale raționării defectuoase. De pildă, „părinții" logicii informale, Ralph Johnson și Anthony Blair, consacră un capitol acestei probleme în cartea lor de pionierat *Logical Self-Defense*[12]. Cele mai multe erori de logică se comit din cauza planului afectiv, emoțional, ce intervine (intenționat sau nu) peste planul rațional în argumentare, iar cei doi autori punctează încă de la început acest aspect (care constituie obiect de studiu și în anumite zone ale psihologiei). Ei aleg să ilustreze tabloul cu două surse de atașament: etnocentrismul și egocentrismul. Pe scurt, etnocentrismul este „tendința" de a vedea lucrurile „prin ochii grupului sau clasei" cu care cineva se identifică (grup religios, cultural, național, rasial etc.); ar fi vorba deci de un atașament față de valorile grupului, până la un punct, „perfect legitim"; atașamentul față de grup sau presiunea grupului influențează însă uneori raționarea normală, acționând împotriva dovezilor și argumentelor. Egocentrismul este tendința de a vedea lucrurile din perspectiva propriului eu, a propriei viziuni despre lume, a propriului interes; tendința devine dăunătoare raționării corecte atunci când gândirea se subordonează neselectiv experiențelor personale, sentimentelor sau intereselor proprii.

Un alt autor găsește „sursele gândirii ilogice" în anumite atitudini teoretice[13]: scepticismul (ca atitudine „permanentă", fără a evalua fiecare situație în parte, conduce la erori), agnosticismul evaziv (a pretinde ignoranța în orice situație este o atitudine nocivă pentru raționare), cinismul (care evaluează totul negativ, ridiculizând orice posibilitate a adevărului), optimismul naiv (a estima totul pozitiv este o atitudine iarăși nepotrivită în raționare) etc. Alți logicieni dintr-o ramură logică vecină (gândirea critică) vorbesc și despre relativismul subiectiv, cu rădăcini în tradiția sofistă antică; este negată posibilitatea adevărului obiectiv („Orice adevăr este relativ") și se postulează valabilitatea adevărului subiectiv („Acest enunț este adevărat pentru mine")[14].

Pentru erorile logice de limbaj, o sursă de eroare se găsește desigur în utilizarea limbajului: „O importantă sursă a sofismelor în susținerea ideilor și redarea lor ori a sentimentelor prilejuite de ele este și folosirea incorectă a cuvintelor sau construcțiilor lingvistice (...)"[15].

---

[12] Ralph Johnson, Anthony Blair, *Logical Self-Defense*, pp. 191–204.

[13] D.Q. McInerny, *Being Logical. A Guide to Good Thinking*, New York, Random House Paperbacks, 2005, pp. 91–99.

[14] De pildă, Lewis Vaughn, *The Power of Critical Thinking*, Oxford University Press, 2005. pp. 44–46.

[15] Petre Bieltz, *Bazele gândirii critice*, București, Editura Academiei Române, 2012, p. 260.

3. EXISTĂ SOFISME INFORMALE TOTUȘI?

Să discutăm acum și alternativa pesimistă în problema sofismelor informale, ca o replică la varianta „optimistă" din capitolul introductiv.

Interpretarea că sofismele trebuie privite cu precauție, că trebuie tratate mai întâi ca niște scheme de argumentare obișnuite și apoi analizate, adăugând apoi și proliferarea aproape fără limite a comentariilor despre sofismele informale și dezacordul în unele puncte al logicienilor din domeniu au condus chiar la poziția extremă că nu există sofisme informale în lumea reală, că ele există doar în manuale sau doar „în mintea logicienilor"[16]. Într-o variantă critică mai edulcorată, se mai spune că nenumăratele interpretări, nenumăratele clasificări ale sofismelor de până acum, într-un domeniu care are totuși o istorie îndelungată (logica în genere), ar putea dovedi faptul că aici nu avem încă o teorie a sofismelor în adevăratul sens al cuvântului[17], ci doar simple enumerări ale unor eventuale erori de gândire comise cu intenție sau fără intenție. Inadecvarea din manualele de logică, lipsa de unitate a corpusului de sofisme sunt „autentice" probleme; de ce sunt alese unele și nu altele, ar mai fi o problemă[18]. Ce este de fapt o eroare logică? – ar fi altă întrebare[19]. O alta ar fi exemplele inventate, nepotrivite, nerealiste, prezente chiar și în logica informală, care se laudă că are cultul argumentelor reale, autentice, din viața de zi cu zi („real arguments"). Într-un articol celebru, ni se spune că „știința erorii" („science of fallacy") suferă de „malnutriție conceptuală", cu următoarele trei simptome: lipsa de direcție a gândirii, o fascinație exagerată pentru taxonomii și o raționare de proastă calitate, ceea ce dovedește că nu există o teorie a sofismelor în manualele de logică informală („bogăția de clasificări și sărăcia de teorie sunt direct legate")[20]. Și, în acest moment, s-ar putea aduce o acuzație gravă la adresa logicii informale și a logicii în genere sub forma argumentului relativ la neglijență („argument from sloppiness"). Toate acestea susțin, repetăm, „teoria lipsei de teorie a sofismelor" în lucrările de logică informală.

S-a mai spus și că fiecare domeniu are propria lui logică și ceea ce într-un domeniu este eroare în altul poate să fie perfect valabil; de exemplu, atacul la persoană poate fi relevant într-un proces juridic pentru a evidenția caracterul unei persoane (pentru a arăta că este capabilă de o anumită infracțiune), dar este greșit în științe sau în etică.

---

[16] Pentru ultima parte a ideii, vezi și Trudy Govier, *Problems in Argument. Analysis and Evaluation*, updated edition, în *Windsor Studies in Argumentation*, Windsor, 2018, vol. 6, pp. 273, 293. Opinia și expresia îi aparțin de fapt lui Maurice Finocchiaro, în studiul „Fallacies and Evaluation of Reasoning", în *American Philosophical Quaterly*, 18 (1981), pp. 13–22.

[17] În logica informală, se folosește expresia „Fallacy Theory" pentru a desemna ansamblul sistematic al preocupărilor asupra erorilor de logică. Vezi, de pildă, articolul lui Ralph Johnson, „The Blaze of Her Splendors. Suggestions about Revitalizing Fallacy Theory", în Hans V. Hansen, Robert C. Pinto (eds.), *Fallacies. Classical and Contemporary Readings*, The Pennsylvania State University Press, 1995, p. 107.

[18] Acuzații amintite și de John Woods, în lucrarea *The Death of Argument*. *Fallacies in Agent Based Reasoning*, p. 5.

[19] John Woods, *op. cit.*, p. 5.

[20] Gerald J. Massey, „The Fallacy behind Fallacies", în vol. Hans V. Hansen, Robert C. Pinto (eds.), *Fallacies. Classical and Contemporary Readings*, ed. cit., pp. 159–160.

O parte dintre apărătorii logicii informale au recunoscut că unele din problemele / dificultățile de mai sus sunt reale și că ar trebui să crească preocuparea de a îmbunătăți acest capitol atât de important, capitolul erorilor de logică.

Dacă mai adăugăm și poziția opusă, dusă la extrem, a unei părți a deductivismului logic (logica formală), care susține că doar argumentele nevalide formal sunt greșite[21], atunci autoritatea logicii informale este și mai șubredă. De pildă, doi autori, reprezentanți ai poziției deductiviste opuse, iau exemplul unui sofism „informal" foarte cunoscut și pentru publicul nefamiliarizat cu logica, anume *ad hominem*, și arată că el este nevalid formal; iată:

> 1. Domnul X. susține că dovada *E* este o dovadă puternică că domnul Y. este vinovat de obstrucționarea justiției.
> 2. Domnul X. a fost membru al unei comisii care a recomandat legalizarea prostituției.
> 3. Prin urmare, *E* nu este o dovadă puternică că domnul Y. este vinovat.

Acest argument are forma:

> A
> B
> Deci, non-C

așa încât avem de a face cu un argument deductiv nevalid formal, neconcludent. Ideea este că „așa-numitele" sofisme informale pot fi aduse la scheme formale deductive pentru a fi evaluate. Sofismele informale pot fi reduse prin reconstrucție la „nevalidități deductive"[22]. Prin urmare, nu ar avea sens să vorbim despre sofisme informale câtă vreme ele pot fi reduse la scheme formale ca în exemplul de mai sus.

Cei doi autori susțin chiar că un argument nevalid de forma „A & B, deci non-C" poate fi transformat într-unul deductiv valid, salvând astfel raționarea; iată – luând argumentul:

> 1. X. susține că socialismul este greșit.
> 2. X. este un agent de bursă bogat.
> 3. Prin urmare, socialismul nu este greșit.

folosind condiționalul și adăugând o premisă, vom avea:

> Dacă X. este un agent de bursă bogat și susține că socialismul este greșit, atunci minte. Dacă X. minte, atunci socialismul este greșit.

În acest context aparent tulbure, la crearea căruia a ajutat cu succes însăși logica informală prin dezbateri interminabile (!), identificarea și diagnosticarea erorilor devin o chestiune nu tocmai simplă. Însă majoritatea logicienilor nu contestă existența erorilor informale, în ciuda dificultăților pomenite aici, întrucât evidența

[21] Karel Lambert și William Ulrich, *The Nature of Argument*, New York, Macmillan, 1980, pp. 24–27. Vezi în continuare și exemplele.

[22] Vezi și Dale Jackuette, „Deductivism and Informal Fallacies", în Frans H. van Eemeren, Bart Garssen (eds.), *Pondering on Problems of Argumentation*, Argumentation Library, volume 14, Springer, 2009, pp. 105, 106, 114.

unora dintre erori este de-a dreptul copleșitoare, și nu trebuie decât consemnată, și nu prea mult evaluată. Iar tratarea sofismelor în lucrări separate dovedește preocuparea pentru a elabora o teorie a sofismelor, un studiu sistematic al acestora. Cât privește abordarea logicii formal-deductive, nu ar trebui să fie permis a salva argumentarea eronată reconstruind-o; în cele din urmă, o eroare rămâne o eroare, și la nivel formal, și la nivel informal; în plus, validitatea nu este suficientă, după cum bine se știe: o circularitate poate apărea chiar dacă argumentul este valid. Conform logicii informale, validitatea nu trebuie să fie oricum criteriul evaluării argumentelor sofistice, validitatea reprezintă un concept ce ține de logica formală; a-l aplica și sofismelor informale ar însemna să dăm dovadă de „șovinism deductivist”[23].

Conceptul de „sofism” nu este deci deloc unul obsolet sau inutil în contextul logicii contemporane în genere. Cu o expresie cunoscută în cadrul acestei discuții despre existența sau non-existența erorilor de logică și pentru a trage o concluzie alături de Trudy Govier, „nu există o eroare în spatele erorilor” („there is no fallacy behind fallacies”)[24]. Totuși, atacurile la adresa teoriei sofismelor au dat noi imbolduri pentru conturarea unei teorii mai coerente bazate pe un concept clar al erorii logice; de pildă, Ralph Johnson propune următoarea nouă definiție pentru sofism, adaptată la condițiile logicii informale: „un argument care violează unul dintre criteriile/ standardele unui bun argument și care apare cu suficientă frecvență în discurs pentru a fi identificat ca atare”, iar standardele unui bun argument ar fi relevanța, suficiența și acceptabilitatea premiselor[25].

4. SUNT SOFISMELE SCHEME DE ARGUMENTARE OBIȘNUITE?

Sofismele nu mai sunt întotdeauna... chiar sofisme în logica informală, după cum spuneam și mai sus! Pot fi considerate scheme de argumentare care pot deveni sofistice doar în utilizări abuzive, greșite. Iar asemenea stări „abuzive” sau „greșite” pot fi stabilite doar prin analiza relevanței, acceptabilității și suficienței premiselor. Desigur, o asemenea poziție ar putea fi suspectată de interpretare „caritabilă” a sofismelor (în forma sa tare, „principiul carității” – „principle of charity” – spune că cea mai bună interpretare a unui argument este cea care îl face să fie cel mai bun argument); însă, caritabil sau nu, rămâne întrebarea: este posibil într-adevăr să reconstruim sau să reinterpretăm o eroare de raționare în așa fel încât să salvăm argumentarea – o practică frecventă în discursurile manipulatoare?

Reluăm aici definiția schemelor de argumentare: „Schemele de argumentare sunt forme de argument (*structuri de inferență* – subl. noastră) care reprezintă

[23] Ralph Johnson, „The Blaze of Her Splendors. Suggestions about Revitalizing Fallacy Theory”, pp. 110–111.

[24] Trudy Govier, *Problems in Argument. Analysis and Evaluation*, p. 305. Expresia îi aparține de fapt lui Gerald J. Massey, după cum am văzut, în articolul cu același titlu „The Fallacy behind Fallacies”, pp. 159–171.

[25] Ralph Johnson, „The Blaze of Her Splendors. Suggestions about Revitalizing Fallacy Theory”, pp. 116–117.

structuri ale unor tipuri obișnuite de argumente utilizate în discursul de zi cu zi, precum și în contexte speciale, cum ar fi cele ale argumentării juridice și ale argumentării științifice. Ele includ formele deductivă și inductivă de argumentare cu care suntem deja atât de familiarizați în logică, dar ele reprezintă, de asemenea, forme de argumentare care nu sunt nici deductive, nici inductive, dar care se încadrează într-o a treia categorie, numită uneori revizuibilă, prezumtivă sau abductivă"[26]. Ca o primă observație, să notăm că se evită expresia „scheme formale", pentru a respecta statutul și denumirea de logică „informală", deși expresia schemă formală s-ar fi putut folosi măcar în unele cazuri.

Pentru tabloul de față, să luăm ca exemplu pentru explicitare și evaluare schema de argumentare a pantei alunecoase[27], considerată drept sofism în manualele de logică tradițională:

> A_0 poate fi luată în considerare ca o propunere care pare inițial ceva ce ar trebui realizat.
> Dar A_0 ar duce în mod plauzibil (în anumite circumstanțe) la A_1, care, la rândul său, ar duce în mod plauzibil la A_2 și așa mai departe, conform secvenței A_2, ... , A_n.
> A_n este un rezultat dezastruos (rău).
> Deci: A_0 nu trebuie realizat.

Schema de mai sus este cea mai simplă redare a argumentului, care, exprimat cu alte cuvinte, sună astfel: dacă se produce un anumit eveniment A_0, atunci lucrurile vor continua către un final indezirabil, dezastruos A_n (sau: dacă a avut loc evenimentul A_0, atunci se poate întâmpla orice, inclusiv evenimentul indezirabil A_n). Ea dă seamă de ambele situații în care se poate afla acest argument: (1) sofism ca specie a falsei cauze (se pretinde o „reacție în lanț" după un anumit eveniment, dar cu o slabă legătură între temeiurile ce susțin concluzia[28]) sau (2) argument acceptabil în anumite circumstanțe (când premisele se referă la stări de fapt ce merită luate în calcul, când au un grad ridicat de relevanță).

Să intrăm în amănunte, să explicităm și să exemplificăm cele spuse anterior. Istoric, panta alunecoasă este cunoscută drept o eroare de cauzalitate. Se pare, însă, conform unor reprezentanți ai logicii informale, printre care se remarcă Douglas Walton, că lucrurile trebuie nuanțate și că între sofism și argument acceptabil din punct de vedere logic ar fi de fapt o diferență de grad, nu una de natură (iar evaluarea trebuie executată deci cu mare atenție). În calitate de sofism, în manualele de logică de pretutindeni, cel mai utilizat exemplu de pantă alunecoasă este cel legat de eutanasie:

> Dacă legalizăm eutanasia, atunci vom ajunge să legalizăm și alte crime oribile, iar genocidul va fi fundul prăpastiei unde vom ajunge.

---

[26] Douglas Walton, Chris Reed, Fabrizio Macagno, *Argumentation Schemes*, Cambridge University Press, 2008, p. 1.

[27] Douglas Walton, *Methods of Argumentation*, Cambridge University Press, 2013, p. 107.

[28] Michael J. Muniz, „Slippery Slope", în Robert Arp, Steven Barbone, and Michael Bruce (eds.), *Bad Arguments. 100 of the Most Important Fallacies in Western Philosophy*, Glasgow, Wiley Blackwell, 2019, p. 385.

În calitate de argument acceptabil, însă, panta alunecoasă este o argumentare precum:

> Dacă te-ai îmbolnăvit de trichineloză, ar trebui să faci tratament medical. Fără tratament, ar putea apărea complicații la inimă și la creier. Ai putea muri. Deci, trebuie să mergi neapărat la doctor pentru tratament medical.

Din cele expuse până acum, distincția dintre eroare logică și argument acceptabil/puternic pare a fi clară. Să luăm însă alte exemple care au darul de a complica lucrurile. Într-un argument folosit de liderii SUA în vremea când încercau să justifice declanșarea războiului din Vietnam:

> Trebuie să pornim un război în Vietnam. Dacă Vietnamul cade sub comuniști, atunci urmează Thailanda, după care Coreea de Sud. Astfel, toată Asia de Sud va fi sub controlul comuniștilor,

retrospectiv, pare că avem de-a face cu o retorică goală, destinată manipulării publicului propriu: știm că americanii nu au putut salva Vietnamul, au pierdut războiul, iar comunismul nu a contaminat toată Asia de Sud. Dar dacă, în acest argument, punem în locul termenului „comuniști" pe cel de „naziști" și în loc de țări asiatice punem țări europene (în contextul de dinainte de Al Doilea Război Mondial), vom avea un alt rezultat, unul plin de conținut. Argumentul s-a folosit realmente în perioada respectivă, imediat după ce Hitler a anexat primele două teritorii străine. Argumentul a fost reluat și în zilele noastre, cu destul de mult succes (reușește să convingă), atunci când unii oameni au declarat invadarea Ucrainei drept prim eveniment indezirabil ce va conduce în cele din urmă la dezastru, la ocuparea Europei (sau cel puțin a unei părți a ei, cea de est) de către Rusia. În această variantă, el este eficace mai ales că este combinat sau poate fi interpretat și ca o amenințare, ca un apel la frică. Prin urmare, argumentul pantei alunecoase trebuie tratat cu grijă, în funcție de context (moment istoric, de pildă), de conținutul relevant (sau nu) al premiselor etc.

Următoarele întrebări critice ajută la evaluarea argumentelor de tip pantă alunecoasă[29]:

- Ce propoziții intermediare din secvența care leagă A_0 cu An sunt date de fapt?
- Ce alți pași sunt necesari pentru a completa secvența evenimentelor pentru a o face plauzibilă?
- Care sunt cele mai slabe verigi din secvență, unde ar trebui puse întrebări critice specifice despre cum (sau dacă) un eveniment va duce cu adevărat la altul?

Iată și alte două sugestii sau „tehnici" de a evita panta alunecoasă în calitate de eroare logică: „În primul rând, argumentul în cauză trebuie examinat temeinic pentru orice secvență de raționament (sau lanț de evenimente) (...). Luați în considerare formula: «Dacă X, atunci Y, iar dacă Y, atunci Z...» Atunci când implantăm această

[29] Douglas Walton, *Fundamentals of Critical Argumentation*, Cambridge University Press, 2006, p. 110.

formulă, trebuie să ne asigurăm că legăturile dintre toate propozițiile sunt rezonabile. A doua tehnică de luat în considerare este reflecția asupra conexiunii inverse. În acest fel, putem formula mai întâi concluzia (rezultatul final) și abia la urmă premisa inițială poate fi enunțată. Cu alte cuvinte, putem prezenta cazul invers, pentru a ne asigura că nu există erori în raționament sau implicații false”[30].

5. ALTE ERORI LOGICE ȘI „IEȘIRI” DIN ELE

Vom indica în continuare, urmând și unele traiectorii sugerate de Douglas Walton în lucrările *Informal Fallacies* și *Argumentation Schemes*, alte situații în care erori cu „reputație” mare în manualele de logică tradițională „scapă” din „condamnarea” lor definitivă la o conotație negativă. În logica informală, cum spuneam, între argumentele obișnuite valabile și așa-numitele erori logice există diferențe de grad, nu de natură.

*

Eroarea ad populum (apelul la autoritatea epistemică a celor mulți, a poporului, numită și „eroarea democratică”, care pretinde că o propoziție este adevărată sau falsă în funcție de opinia majorității, a „poporului”) este destul de cunoscută și publicului larg, îndeosebi pentru că este folosită frecvent și în publicitatea comercială și în cea politică. Exemple: „Toată lumea cumpără detergentul X, deci trebuie să îl cumperi și tu”; „Generația Pepsi”; „Un om dintre oameni, din Popor. Votează-l!” Schema de argumentare de bază este:

- Toată lumea (un anume grup referențial) acceptă că *A*.
- Deci, *A* este adevărată (sau ar trebui să accepți *A*).

De la Socrate și Platon însă știm că masele sunt ignorante, că poporul nu este un „învățător de soi”, deci a te sprijini pe opinia majorității neștiutoare ar fi o greșeală (poziția opusă în acest caz ar fi apelul la opinia specialistului, a expertului într-un domeniu). Întrebări critice precum cele ce urmează întregesc tabloul sceptic cu privire la argumentul apelului la popor, ne ajută să evaluăm argumentul:

- O largă majoritate a grupului de referință acceptă A drept adevărată?
- Ce temeiuri există pentru a crede că opinia marii majorități este probabil să fie corectă?

Sunt situații însă când părerea majorității contează, mai ales în societățile democratice, susțin unii logicieni (deși greșesc – votul democratic este un abuz de autoritate epistemică, majoritatea votanților nefiind experți în problemele unde sunt puși să voteze, după cum am arătat în altă parte; e nevoie deci de o majoritate „informată”, cum s-a mai spus, nu de o majoritate pur și simplu). Dar, prin această poziție, unii consideră că se poate salva argumentul *ad populum* din categorisirea lui

[30] Michael J. Muniz, *op. cit*., p. 387.

definitiv falacioasă. Argumentul devine realmente mai puternic în varianta în care apelul se face la un grup de experți, la majoritatea oamenilor de știință specialiști într-un domeniu anume. Alții susțin că o teză oarecare poate fi acceptată dacă are consimțământ „comun" („common consent", „consensus gentium")[31]; de exemplu, credința că Dumnezeu există este foarte răspândită, deci probabil Dumnezeu există; dar un contraexemplu în acest caz este zdrobitor: oamenii au crezut mult timp că Soarele se învârte în jurul Pământului, ceea ce nu era adevărat...; probabil că, în asemenea cazuri, evaluarea trebuie să se facă în funcție de contextul epistemic.

*

Chiar și *apelul la forță* (*argumentum ad baculum* – eroarea prin care cineva este forțat să accepte o teză prin amenințare sau intimidare, luată drept premisă; argumentul îmbracă de fapt multiple forme[32]) poate fi „ignorată" uneori prin declararea acesteia drept non-argument, reducând-o la starea de amenințare (sau imperativ). Exemplu: un individ musculos vine la ușă cu un detergent în mână și spune „Ori îl cumperi, ori îți sparg geamurile!"; ar fi o disjuncție aici care dă aparența de argument, dar de fapt ar fi o simplă amenințare, un enunț imperativ care nici nu poate primi valori de adevăr precum enunțurile descriptive. Altfel stau lucrurile însă cu următorul exemplu (argument atribuit unui general rus după război): „Granițele sunt trasate corect, întrucât Armata Roșie le agreează!", unde temeiul (premisa) este o amenințare, pe baza căruia se trage o concluzie. Alteori, argumentul apare tocmai pentru a împiedica un eveniment posibil ca în următoarea schemă de argumentare:

> Dacă vei face *A*, vor urma unele consecințe rele, *B, C*.
> Voi avea grijă ca *B, C* să se întâmple dacă vei face *A*.
> Prin urmare, ar fi bine să nu faci *A*.

Se observă că, deși logic foarte slab, argumentul apelului la forță este de fapt foarte convingător din punct de vedere psihologic.

*

Eroarea ad misericordiam (apelul la milă, tip de apel la emotivitate). Manualele redau cel mai des exemplul avocatului care argumentează în favoarea judecării cu blândețe a unui acuzat invocând situația sa familială grea („patru copii mici în întreținere, soție și mamă bolnave" etc.) drept temei pentru concluzie, și nu aspecte legale potrivite unui proces corect. O schemă de bază ar putea fi[33]:

> Date fiind motivele *x*, *y* și *z*, dintre care unul sau mai multe sunt menite să evoce milă,
> Conchidem că *C* ar trebui sau nu ar trebui să se întâmple.

[31] Benjamin W. McCraw, „Appeal to People", în Robert Arp, Steven Barbone, and Michael Bruce (eds.), *Bad Arguments. 100 of the Most Important Fallacies in Western Philosophy*, p. 114.

[32] A se vedea, în acest sens, Douglas Walton, *Scare Tactics. Arguments that Appeal to Fear and Threats*, ed. cit.

[33] George Wrisley, „Appeal to Emotion: Pity", în Robert Arp, Steven Barbone, and Michael Bruce (eds.), *Bad Arguments. 100 of the Most Important Fallacies in Western Philosophy*, ed. cit., p. 102.

Există însă situații, ni se spune, când apelul la milă ar putea fi potrivit (în fond, mila este o „virtute creștină"). De exemplu, un afiș în favoarea adopției este susținut argumentativ de o fotografie cu un copil trist și jerpelit cu textul „Acest copil știe ce este foamea și durerea ei. Adoptă un copil, salvează-l!" Cu toate acestea, exemple de genul acesta rămân în multe alte lucrări tot un apel la emotivitate sub specia apelului la vinovăție: lângă imaginea cu un copil slab, înfometat, se află o alta cu o familie stând confortabil la cină cu mesajul „Nu îți face griji, tu ai tot ce îți trebuie. Ești foarte bine în comparație cu atâția copii înfometați din lume", după care ești invitat să faci o donație.

*

Apelul la autoritate (*argumentum ad verecundiam*). Tradițional, apelul la autoritate făcea parte din lista erorilor logice. Este o eroare evidentă în anumite cazuri, de pildă, când autoritatea este rău plasată (a face apel la autoritatea cuiva ce nu este specialist în domeniul discutat, de exemplu, a-l cita pe Einstein ca fizician într-o problemă de psihologie) sau când autoritatea este prea extinsă (a-l cita pe Einstein în *orice* domeniu pe baza reputației lui de fizician). Sunt multe situații în care *argumentum ad verecundiam* este eronat, chiar și când autoritatea este bine plasată (autoritatea epistemică invocată să fie realmente specialistă în domeniul discutat), dacă opinia autorității este interpretată greșit, dacă a avut loc o omisiune oarecare a celui ce interpretează opinia etc. Cu toate acestea, apelul la autoritate reprezintă o argumentare acceptabilă în multe situații, când autoritatea competentă este invocată corect. Este evident că trebuie să credem că fumatul dăunează grav sănătății oamenilor, pentru că așa spun medicii, specialiștii în domeniul sănătății. Schema apelului la autoritate[34]:

> Sursa *E* este un expert în domeniul *S* care conține propoziția *A*
> *E* asertează că propoziția *A* (aparținând domeniului *S*) este adevărată (sau falsă, după caz)
> Deci, este plauzibil ca propoziția *A* să fie adevărată (sau falsă, după caz)

Întrebările critice pentru deplina claritate în noul context:

- Cât de credibil este *E* ca autoritate competentă?
- Este *E* un expert în domeniul în care se află *A*?
- Ce asertează *E* implică *A*?
- Este *E* personal de încredere ca autoritate competentă, ca sursă de informare?
- Este *A* în concordanță cu ceea ce susțin alte autorități competente?
- Este afirmația lui *E* bazată pe dovezi?

*

Argumentum ad hominem a fost discutat și exemplificat mai sus, în capitolul „Există erori informale totuși?". Am văzut că, reconstruit fiind, logica formală pretinde a-l salva. Din punctul de vedere al logicii informale, se poate construi o

[34] Douglas Walton, Chris Reed, Fabrizio Macagno, *Argumentation Schemes*, pp. 14–15.

schemă de argumentare astfel (fără a discuta aici cele trei forme bine cunoscute ale argumentului *ad hominem* – (1) atacul direct, abuziv, (2) atacul indirect, circumstanțial, (3) atacul „și tu", „tu quoque"):

> Dl X. susține teza *A*
> Dar dl X. aparține grupului *G*, care este necredibil moral (sau profesional; sau are un anume interes)
> Deci, teza *A* trebuie respinsă

De aici se pot naște întrebări critice precum:

- Toată lumea din grupul *G* ar susține teza *A*?
- Dl X aparține realmente grupului *G*?
- Cât de bine susținută de dovezi este acuzația făcută grupului *G*?
- Problema caracterului este relevantă în tipul de argument în care a fost folosită teza?

Ca sofism, *ad hominem* dă seama de două aspecte, după cum se poate constata: (1) „indică un fel de angajament față de valori, credințe, cursuri de acțiune și așa mai departe;" (2) circumstanța este relevantă, există un fel de conflict practic între angajamentul/părtinirea celui ce argumentează și teza pe care o susține[35]. În practica dialogală, *argumentum ad hominem* se manifestă îndeosebi prin „subminarea credibilității unui adversar prin invocarea unor circumstanțe speciale legate de persoana sa"[36]. Totuși, în anumite situații, argumentul relativ la persoană este recunoscut ca valabil, situații evidențiate și în logica informală. Un asemenea context ar fi în domeniul juridic, unde o instanță de judecată poate evalua caracterul inculpatului sau apartenența la un grup oarecare pentru a trage o concluzie dreaptă (e o problemă de credibilitate). Un alt context este legat de apelul la autoritate[37]: presupunând că dorim opinia unui expert cu privire la calitatea pantofilor sport Nike, îl solicităm pe dl X, cunoscut sportiv ce folosește asemenea pantofi; a-l ataca personal spunând că este angajat într-o reclamă de către firma Nike nu reprezintă o greșeală. La fel, în ce privește un politician, candidat la o funcție publică: orice privește caracterul său ori faptele sale reprobabile trebuie adus la lumină, chiar și bolile de care suferă, dacă acestea îl pot împiedica să-și îndeplinească sarcinile[38]. Un critic al liberalismului poate fi atacat pe motiv că este comunist (deci interesat, ostil chiar liberalismului).

*

Apelul la tradiție. Ca eroare logică reprezintă absolutizarea experienței trecutului, a tradiției pentru a justifica opinii cu relevanță în prezent sau în viitor. De exemplu, a argumenta în favoarea unui Cod Penal vechi, întrucât, cu el, lucrurile au

[35] George Wrisley, „Ad Hominem: Circumstantial", în Robert Arp, Steven Barbone, and Michael Bruce (eds.), *Bad Arguments. 100 of the Most Important Fallacies in Western Philosophy*, p. 78.

[36] Frans H. van Eemeren, Bart Garsen, Bert Meuffels, *Fallacies and Judgments of Reasonableness. Empirical Research Concerning the Pragma-Dialectical Discussions Rules*, Argumentation Library, vol. 16, Dordrecht, Springer, 2009, p. 53.

[37] Opinia este preluată de la Ralph Johnson și Anthony Blair, *Logical Self-Defense*, p. 103.

[38] Ralph Johnson, Anthony Blair, *Logical Self-Defense*, p. 103.

funcționat bine; nu se iau în calcul teze care susțin că societatea a evoluat, că infracțiunile s-au diversificat etc. Schema de bază ce poate fi construită:

Orice teză tradițional acceptată este adevărată
A este o teză tradițional acceptată
Deci, *A* este adevărată

Apelul la tradiție nu reprezintă o eroare decât atunci când trecutul este pus drept unic criteriu de judecată, altfel tradiția sau experiența acumulată în trecut trebuie luate în seamă în evaluarea situațiilor prezente sau viitoare.

*

Argumentum ad ignorantiam. Din cele spuse anterior, reiese că unele sofisme pot fi regândite în anumite circumstanțe, chiar dacă nu sunt pur logice. Astfel, argumentul relativ la ignoranță, și el cu o puternică celebritate în teoria clasică a sofismelor, își schimbă statutul, utilizând chiar un mijloc logic (chiar dacă slab – vezi mai jos), o analogie. Acest argument are două forme:

O teză este adevărată întrucât nimeni nu a dovedit că nu e falsă
O teză este falsă întrucât nimeni nu a dovedit că e adevărată

Exemplele cel mai cunoscute: „Dumnezeu există pentru că nimeni nu a dovedit că nu există" și „Dumnezeu nu există pentru că nimeni nu a dovedit că există". În locul termenului „Dumnezeu", în alte exemple mai apar frecvent „Extratereștrii" sau „Fantomele". Eroarea constă în a pretinde o concluzie certă pe baza lipsei de probe care să confirme/infirme. Cum s-ar putea ieși din această eroare? Folosind o analogie și o inferență către cea mai bună explicație, se presupune (lăsăm acum și cititorului judecarea acestei variante). Iată: în știință, există categorii de „obiecte" care sunt deduse logic sau matematic, fără a se folosi observația, instrumentele empirice de măsurare, pur și simplu pentru că nu este posibil în acest stadiu de dezvoltare a științei; de ce nu am salva și năstrușnicele fantome în același fel?[39] Am avea și o schemă:

P explică Q
Q
Deci P

Care nu e același lucru cu eroarea logică a afirmării consecventului:

Dacă P, atunci Q
Q
Deci P

*

Argumentul de la cauză la efect. Sub forma *post hoc ergo propter hoc* (după asta, deci din cauza asta, sau considerarea simplei succesiuni drept relație cauzală) este o eroare de logică legată de cauzalitate (falsa cauză). Cu un exemplu răspândit

[39] John Woods, *op. cit.*, p. 17.

în popor: „Dacă se uită soarele înapoi la sfârșitul zilei (se arată la apus – n.n.), atunci a doua zi va fi vreme frumoasă”. Schema de bază ar fi:

> *B* urmează lui *A*, deci *A* este cauza lui *B*

Însă uneori succesiunea se dovedește a fi relație cauzală, astfel că este bine să cercetăm cu atenție asemenea relații sau argumentări, să considerăm întotdeauna argumentul unul „de la cauză la efect” și să îl evaluăm. Schema argumentului de la cauză la efect este:

> În general, dacă *A* se întâmplă, atunci *B* se întâmplă (s-ar putea întâmpla)
> În acest caz, *A* se întâmplă (se poate întâmpla)
> Deci, *B* se va întâmpla (s-ar putea întâmpla).

Întrebările critice ne vor ajuta să evaluăm argumentul:

- Cât de puternică este generalizarea cauzală (dacă este adevărată, în cele din urmă)?
- Este dovada citată (dacă există vreuna) suficient de puternică pentru a oferi temei generalizării?
- Există alți factori care ar interfera sau vor contracara producerea efectului în acest caz?

Logica informală discută și despre situația inversă destul de larg răspândită în argumentarea cotidiană sub forma argumentului „de la efect la cauză”, cu schema:

> În general, dacă *A* se întâmplă, atunci *B* se întâmplă (s-ar putea întâmpla)
> În acest caz, în fapt *B* se întâmplă
> Deci, *A* de asemenea probabil s-a întâmplat

*

Generalizarea pripită. Tip de eroare în care se trage o concluzie pretins adevărată pe temeiuri insuficiente. Schema de bază este:

> *A*, din clasa de obiecte *X*, are proprietatea *P*,
> deci toți *X* au proprietatea *P*

Exemplu: „Singurul profesor bărbat care ne-a predat în anul I era un sexist incurabil. Deci, profesorii bărbați din această facultate sunt sexiști”. În principiu, cu dovezi, cu temeiuri insuficiente în susținerea unei concluzii nu poți salva un argument. Cu toate acestea, dacă anumite stări de fapt cer un anume comportament, atunci generalizarea pripită devine „o strategie prudentă”[40]. Putem imagina situația în care, traversând o pădure plină de plase de păianjen, cineva susține că „Dl X face alergii dureroase la mușcătura de păianjen, deci toți oamenii fac alergii dureroase la mușcătura de păianjen”. Desigur, salvarea sofismului nu se face cu mijloace logice, ci mai degrabă psihologice: „abilitățile de supraviețuire sunt uneori exercitate cu succes, dar nu rațional”[41].

[40] *Ibidem*, p. 13.
[41] *Ibidem*, p. 13.

*

Falsa dilemă (numită și „gândire în alb-negru” sau „falsa dihotomie”) presupune a gândi în funcție de strict două opțiuni, în timp ce, în realitate, sunt posibile și altele sau o comînație între cele două. Exemplul cel mai cunoscut ar fi sloganul comunist din anii ’50 „Ori sunteți cu noi, ori împotriva noastră”, unde se ignoră posibilitatea de a fi indiferent sau de a fi încă indecis (slogan reluat de către George W. Bush într-un celebru discurs emoțional după atentatele din 2001 „Orice națiune are acum de luat o decizie. Ori sunteți cu noi, ori sunteți cu teroriștii”). Gândirea în doi pași sau gândirea dihotomică nu este principial greșită, ea funcționează în alte situații perfect logic. De pildă, nu este greșit a împărți fotbaliștii în amatori și profesioniști, între cele două categorii neexistând opțiuni intermediare.

*

Falsa analogie. Analogia este o operație logică ce eșuează atunci când asemănările dintre obiectele comparate sunt puține sau irelevante, iar balanța înclină mai mult spre deosebiri (de această balanță depind și întrebările critice legate de analogie în genere). Un exemplu celebru (cunoscut și sub denumirea de „eroarea van Gogh”): „Van Gogh a fost sărac și necunoscut în timpul vieții, dar după moarte a fost recunoscut în cele din urmă ca mare pictor. Și eu sunt sărac și necunoscut, deci, în cele din urmă, voi fi recunoscut ca mare pictor”. Dar, când este respectată cerința legată de asemănările dintre obiectele comparate, analogia devine folositoare în argumentare, în explicații, în descrieri de stări de fapt. Analogia devine un argument puternic atunci când asemănările sunt mai importante decât deosebirile, cum spuneam; iată un alt exemplu cunoscut: „Oamenii și restul mamiferelor sunt înrudite genetic și fiziologic în privința multor aspecte. Oamenii simt durerea. Prin urmare, și restul mamiferelor simt durerea”. În ciuda tuturor eforturilor de a salva analogia ca argument puternic, s-a spus și că, oricâte asemănări ar fi între obiectele comparate, tot rămân suficiente (foarte multe) deosebiri pentru a considera acest tip de argument drept unul slab, chiar falacios. Schema de argumentare de bază este (căci se poate lucra cu mai multe variante de scheme analogice, în funcție de context, cum a arătat D. Walton – vezi subcapitolul 2.1.):

> X are anumite caracteristici a, b, c...
> Y are caracteristicile a, b, c...
> Dar Y are și caracteristica x.
> Prin urmare, și X are caracteristicile x.

*

Statistici insuficiente sau părtinitoare. Statistica este eronată, mai întâi, atunci când eșantionul (numărul de indivizi) ales pentru a trage niște concluzii asupra proprietăților unui grup de indivizi este prea restrâns sau, în al doilea rând, atunci când sunt aleși anumiți indivizi care sunt reprezentativi doar pentru subgrupul lor. În primul caz, statistica este insuficientă (inadecvată, iar unii logicieni includ această eroare în categoria generalizării pripite), în al doilea este părtinitoare. Rezultatul

statisticii mai poate fi greșit și dacă întrebările sunt puse tendențios, manipulator. Însă, în cazurile în care statistica este onestă (eșantionul este suficient de mare și nedistorsionat), ea conduce la rezultate relevante și ajută de obicei la orientarea socială, la evaluarea unor situații.

*

Erori legate de întrebări și răspunsuri. Întrebările nu trebuie să fie înșelătoare, adică să nu conțină deja un răspuns, să nu manipuleze respondentul, ca în exemplul „Ai încetat să mai iei droguri?" (aici întrebarea s-ar desface în două: „Ai luat droguri în trecut?", „Ai încetat să iei droguri?"). De asemenea, întrebările disjunctive pot fi înșelătoare, atunci când ele dezvăluie o falsă dilemă sau așa-numita „gândire în alb-negru", precum „Este zebra albă sau neagră?" sau „Ești pacifist sau încurajezi războiul?" Și răspunsurile trebuie să fie la obiect: la întrebarea „Ai luat droguri în trecut?" nu se răspunde evaziv și ocolitor ca în exemplul „Sunt împotriva consumului de droguri". Totuși, nici întrebările complexe nu sunt totdeauna falacioase, înșelătoare, în anumite contexte; de pildă, întrebarea „Bărbatul din fundul sălii care poartă puloverul roșu și ochelari se uită la foaia de examinare a vecinului său?" poate fi relevantă în contextul unui examen și tratată ca o conjuncție de întrebări pentru a identifica rapid o persoană cu intenții frauduloase.

6. ERORI ÎN DISCUȚIA CRITICĂ (ÎN DIALOG)

Frans van Eemeren și Rob Grootendorst abordează problema erorilor logice în contextul discuției critice, al dialogului argumentativ. Discutând de patru stagii sau etape ale discuției critice, ei vor adapta astfel problematica erorilor logice în funcție de acestea. Reluăm aici și prezentarea celor patru etape, pentru o claritate cât mai mare: etapa confruntării (când un punct de vedere este respins, apare o diferență de opinii), etapa deschiderii (când cele două părți se pun de acord cu domeniul de discuție, cu valorile împărtășite etc., fiind într-o zonă de înțelegere), etapa argumentării (când protagoniștii discuției avansează argumentele) și etapa concluziei (când conflictul de idei este rezolvat, când unul dintre protagoniști acceptă punctul de vedere al celuilalt, însă, de obicei, în practică, conflictul nu încetează)[42]. În acest context, spuneam și mai sus, cei doi autori instituie 15 reguli pentru o discuție critică, referitoare la obligațiile celor ce discută în vederea unei dispute elegante și fecunde, repartizarea rolurilor în conflictul de idei etc., în funcție de cele patru etape[43], violarea oricărei dintre aceste reguli constituind un act falacios (firește, regulile pot fi încălcate și prin intermediul sofismelor clasice, cunoscute, precum un „ad hominem")[44]. Regulile

[42] Frans H. van Eemeren, Rob Grootendorst, *A Systematic Theory of Argumentation. The Pragma-Dialectical Approach*, Cambridge University Press, 2004, pp. 59–62. Pentru cele ce urmează, vezi și Marius Dobre, „Teoria dialogului în logica informală", în *Probleme de logică*, vol. XXVI, București, Editura Academiei Române, 2023, pp. 196–198.

[43] Frans H. van Eemeren, Rob Grootendorst, *A Systematic Theory of Argumentation. The Pragma-Dialectical Approach*, pp. 123–157.

[44] *Ibidem*, pp. 175, 177.

acestea, „luate împreună", constituie o autentică „definiție teoretică" a discuției critice și contribuie la rezolvarea disputei de idei dintre părți[45]. De asemenea, autorii menționați propun și un cod de conduită pentru partenerii de dezbatere în zece puncte[46]. De punctat în acest moment definiția erorilor logice în teoria „pragma-dialectică", așa cum o numesc autorii olandezi: „În abordarea pragma-dialectică, o eroare este definită ca un act de vorbire care contează ca o încălcare a uneia sau mai multor reguli ale discuției critice, care împiedică rezolvarea unei diferențe de opinie. (...) Sunt mișcări incorecte, nerezonabile într-o dezbatere sau într-o discuție la care participă (cel puțin) două părți"[47]. Să luăm aici câteva exemple de violare a regulilor discuției critice[48]. Regula 1 a discuției critice (regula libertății, legată de etapa confruntării) este că oricine poate susține sau să pună la îndoială orice opinie, orice punct de vedere dorește, fără condiționări sau interdicții. Violarea acestei reguli s-ar putea petrece interzicând, excluzând exprimarea anumitor puncte de vedere, declarându-le „tabu" sau „sacrosancte", astfel încât participantul la discuție să nu aibă libertatea de a se manifesta; deci, o discuție critică nu poate avea loc, nefiind îndeplinită o condiție necesară a acesteia. Regula 1 este încălcată des și prin atacul la persoană (*ad hominem*), iar în forma cea mai dură prin *ad baculum*, care nu lasă liber participantul la discuție să își susțină punctul de vedere. Regula 2 (regula apărării, legată de etapa deschiderii) cere ca participantul la discuție să își apere punctul de vedere; refuzul său ori transferul sarcinii de a demonstra teza susținută celuilalt (în forma „Dacă nu mă crezi, demonstrează că nu este așa") ar constitui violări a regulii 2. Regula 3 (regula punctului de vedere, legată de etapa argumentării) cere ca atacurile făcute asupra punctului de vedere susținut să aibă legătură cu acesta; atacarea unui punct de vedere diferit de cel în discuție (evitarea subiectului) nu va rezolva nicicum disputa de idei sau distorsionarea punctului de vedere al adversarului de discuție („omul de paie"), deci am avea o altă violare a unei reguli. Regula 4 (regula relevanței, legată tot de etapa argumentării) spune că punctul de vedere trebuie apărat cu argumentări relevante; folosirea unor mijloace irelevante, retoric încărcate de afectivitate (apelul la emotivitate), de exemplu, ar conduce la încălcarea regulii. Regula 5 (regula premiselor neexprimate, legată tot de etapa argumentării) cere ca participanții la discuție să nu atribuie nepermis premise tacite celuilalt și să aibă responsabilitatea premiselor tacite (neexprimate) dacă ele există; neasumarea fiecărei părți a argumentării constituie încălcare a regulii, la fel și denaturarea părților argumentării. Regula 6 (regula punctului de plecare, legată tot de etapa argumentării) arată că participanții nu pot schimba punctul de plecare al

[45] Frans H. van Eemeren, Bart Garsen, Bert Meuffels, *Fallacies and Judgments of Reasonableness. Empirical Research Concerning the Pragma-Dialectical Discussions Rules*, pp. 20–21.

[46] Frans H. van Eemeren, Rob Grootendorst, *A Systematic Theory of Argumentation. The Pragma-Dialectical Approach*, pp. 190–196.

[47] Frans H. van Eemeren, Bart Garsen, Bert Meuffels, *Fallacies and Judgments of Reasonableness. Empirical Research Concerning the Pragma-Dialectical Discussions Rules*, p. 20.

[48] Frans H. van Eemeren, Rob Grootendorst, *A Systematic Theory of Argumentation. The Pragma-Dialectical Approach*, pp. 165–167, 136–137; de asemenea, Frans H. van Eemeren, Bart Garsen, Bert Meuffels, *Fallacies and Judgments of Reasonableness. Empirical Research Concerning the Pragma-Dialectical Discussions Rules*, pp. 20–25, 52, 111, 163–164; vezi și Frans H. van Eemeren, Rob Grootendorst, „The Pragma-Dialectical Approach to Fallacies", în vol. Hans V. Hansen, Robert C. Pinto (eds.), *Fallacies. Classical and Contemporary Readings*, ed. cit., pp. 135–142.

discuției în urma atacurilor și apărărilor; nerespectarea punctului de plecare acceptat în mod comun nu ar conduce către un final relevant pentru discuție. Ș.a.m.d. până la... Regula 15, care cere claritatea discursului, a formulării argumentelor participanților la dialog; nerespectarea ei va conduce la tot felul de erori legate de ambiguitate, de pildă, mai ales în etapa confruntării.

Alte erori decurg, pentru cei doi logicieni, din nerespectarea clasificării din teoria actelor de vorbire. Actele de vorbire sunt de cinci feluri, le reluăm și aici[49]: actele de vorbire asertive („assertive speech acts") au loc, în forma cea mai simplă, atunci când cineva enunță o judecată, indicând de obicei o opinie, un punct de vedere (ex.: „Baudelaire este cel mai mare poet francez"), dar putând indica la fel de bine concluzia, finalul unei argumentări; directivele sunt actele prin care cineva îndeamnă pe altcineva să facă ceva („Închide ușa!"), dar pot fi și cereri în cadrul discuției („Te rog să dai replica"!); actele angajative („commisive speech acts") trimit la situația în care vorbitorul se „obligă" să facă sau să se abțină de la ceva, iar prototipul ar fi aici promisiunea („Promit să fiu ascultător față de părinți"), dar tot aici poate intra acceptarea sau acordul care joacă un rol important în discuția critică (acceptarea unui punct de vedere, a unor reguli de dezbatere etc.); actele expresive („expressive speech acts") arată sentimentele vorbitorului (ex.: „Mulțumesc pentru ajutorul acordat!") și nu joacă de obicei un rol direct în discuție; actele declarative, declarațiile („declarative speech acts") sunt acte prin care vorbitorul provoacă, stârnește o anumită stare de lucruri ca în exemplul „Declar deschise lucrările conferinței!" și ele au un rol major doar în contexte instituționalizate, mai puțin în discuția critică. Erorile pot apărea, pe scurt spunând, prin încălcarea acestui model al actelor de vorbire; se poate întâmpla ca într-o discuție critică (cea care contează realmente pentru logică) un act de vorbire „(a) să nu fie un act de vorbire" (un gest agresiv în timpul discuției ne trimite la *argumentum ad baculum*), (b) „să nu aparțină categoriei corecte de acte de vorbire" (declarativele, evident, nu sunt parte a unei discuții critice; nici expresivele, dar sunt folosite totuși, conducând, de exemplu, atunci când este invocată emoția, compasiunea, la *argumentum ad misericordiam*), (c) „să nu fie un element potrivit cu categoria în cauză" (în discuția critică nu pot fi folosite directivele – comenzi sau interdicții) (d) „să nu fie efectuat de partea potrivită a discuției", (e) „să nu se desfășoare în etapa potrivită a discuției" (un participant la discuție poate veni cu alte argumente în etapa concluziei) sau (f) „să nu îndeplinească rolul potrivit" (se poate accepta o premisă particulară în loc de a se apăra punctul de vedere în etapa concluziei, de pildă)[50].

[49] Frans H. van Eemeren, Rob Grootendorst, *A Systematic Theory of Argumentation. The Pragma-Dialectical Approach*, pp. 62–67. Vezi și Frans H. van Eemeren, Rob Grootendorst, *Speech Acts in Argumentative Discussions*, Dordrecht-Holland / Cinnaminson-USA, Foris Publications, 1984, pp. 95–111; de asemenea, Frans H. van Eemeren, Rob Grootendorst, *Argumentation, Communication and Fallacies*, Hillsdale New Jersey, Hove and London, Lawrence Elrbaum Associates Publishers, 1992, pp. 38–40.

[50] Frans H. van Eemeren, Rob Grootendorst, *A Systematic Theory of Argumentation. The Pragma-Dialectical Approach*, p. 163.